

SIYER VE İSLÂM TARİHİ KAYNAKLARINA GÖRE CAHİLİYE DÖNEMİ KUREYŞ TOPLUMUNUN BİR PEYGAMBER BEKLENTİSİ VAR MIYDI?*

Yunus AKYÜREK**

Öz

Cahiliye dönemi Kureyş kabilesi, dar anlamda eklektik bir kültür havzasının merkezinde yer almasına rağmen doğru bilgi, evrensel hukuk, ahlak ve erdem gibi bir toplumu inşa ve dizayn eden, onu ayakta tutan önemli normların birçoğundan mahrum bulunuyordu. Coğrafi konumu ve tarihi arka planı bir tarafa, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'den sonra Mekke'ye bir elçi gönderilmemesi Kureyş'in bu ortak değerlerden niçin uzak kaldığını genel anlamda açıklar mahiyettedir. Diğer taraftan Mekke şehrinde, Hicaz ve çevresindeki Yahudi ve Hristiyan bilginlerin, teolojik anlamda herhangi bir faaliyeti de söz konusu değildir. Bu ve benzeri nedenlerden hareketle putperest Arapların lideri konumundaki Kureyş toplumunun Son Peygamber ile kavramsal bir bilgiye sahip olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla toplumun kendi bilgi, algı ve inanışından kaynaklı bir peygamber beklentisi bulunmamaktadır. Ancak ticari faaliyetler, siyasi ilişkiler ve kültürel alışverişe bağlı olarak Hicaz ve çevresindeki yabancı din ve kültür mensupları ile ilişkiye giren bazı Kureyş mensuplarının bu hususta birtakım duyular aldıkları kaynaklarda geçmektedir. Fakat bu duyuların toplumun genelinde bir peygamber beklentisine dönüşmediği açıktır.

Anahtar Kelimeler: Siyer Kaynakları, Peygamber Beklentisi, Cahiliye, Kureyş, Ehl-i Kitâb

Was There an Expectation of Prophet in the Quraysh Community During Jahiliyyah Period According to Siyar and Islamic History Sources

Abstract

Despite being at the centre of an eclectic cultural basin in a narrow sense, the tribe of Quraysh in the Jahiliyyah period deprived of most of the important norms which are necessary to build and design a well-functioning society like correct knowledge, universal law, morality and virtue. Aside from its geographical location and historical background the fact that a prophet had not been sent to Mecca after Hazrat Abraham and his son Ismā'il explains in general terms why the Quraysh community lacked these common values. On the other hand, in the city of Mecca, there is no teolocical activity of the Jewish and Chirstian scholars in

* Bu çalışma, 3 Kasım 2017'de Siirt'te gerçekleşen *Cahiliye Araplarının Nübüvvet Telakkisi* ana başlıklı çalıştayda sözlü olarak sunulan tebliğin gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0003-2050-9464, e-mail: yunusakyurek@comu.edu.tr

the Hejaz region. Based on these and similar reasons, it can be said that the Quraysh community, the leader of the pagan Arabs, did not have a conceptual knowledge with the Last Prophet. Therefore, there is no expectation of a prophet due to community own knowledge, perception and belief. However, depending upon commercial activities, political relations and cultural exchange, this topic about which some Quraish members, who have been in contact with Hejaz and its members of foreign religious and cultural background, some sensation they have got about mentioned some sources. But it is clear that these sensations do not change the expectation of a prophet in the general of public.

Keywords: Siyar resources, Prophet expectation, Jahiliyyah, Quraysh, Ahl Al-Kitâb.

Makalenin Geliş Tarihi: 05.09.2018; Makalenin Kabul Tarihi: 04.12.2018

Giriş

Cahiliye dönemi, İslâmiyet sonrası dönemin iyi anlaşılabilmesi için çok yönlü araştırılması gereken önemli bir periyottur. Öyle ki İslâm dininin inanç, ahlak, muamelat ve ibadetle ilgili esaslarının Cahiliye dönemi tetkik edilmeden idrak edilebilmesi neredeyse imkânsızdır. Peygamber kavramı ve araştırmanın asıl konusu olan “Kureyş’in peygamber beklentisi” tam da bu noktada tebarüz eder. Başka bir deyişle vahyin ilk muhatabı olan Kureyş toplumunun peygamber beklentisiyle ilgili bilgi sahibi olmadan, bu toplumun peygamber kavramına ve Hz. Peygamber’e olan yaklaşımını değerlendirmek oldukça güçtür. Şimdiye kadar bu bağlamda doğrudan bir çalışma yapılması, yapılan az sayıdaki çalışmanın ise konunun etrafında şekillenmesi “Kureyş’in peygamber beklentisi” ile ilgili akademik bir araştırmayı adeta gerekli kılmıştır. Yapılan çalışmaların bazısı risâlet öncesinde Arap Yarımadası’nda yaşayan Arapların peygamber beklentisi¹ ile Mekke toplumunun peygamber muhayyilesini,² bazısı ise Ehl-i Kitâb’ın bu husustaki görüşlerini ve onlardan etkilenen Arap şair, hatip ve Hanîfleri ele almakta ya da bunlara kısmen değinmektedir.³ Bu nedenle vahye ve peygambere doğrudan muhatap olan Ku-

- 1 Sıddık Ünalın, “Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001): 87-102; Mehmet Alıcı, “Cahiliye Arabı Bir Peygamber Bekliyor muydu? Âtil Tanrı/*Deus Otiosus* Bağlamında Cahiliye Dönemi Peygamber Algısı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59:1 (2018): 117-154.
- 2 Yunus Akyürek, “Cahiliye Dönemi Mekke Toplumunun Hz. Peygamber’in Nübüvvetine İlişkin İntibaları”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015): 55-72.
- 3 Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 37-39; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 151-156; Adem Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)* (İstanbul: Kuramer, 2017), 88-89; Fadıl Ayğın, *Son Peygamberi Müjdelemek: Beşâirü’n-Nübüvve* (İstanbul: İSAM, 2017), 134-143; Muhammed Çetkin, “Cahiliye Dönemi Şiir ve Nesrinde Nübüvvet”,

reyş toplumunun peygamber beklentisine dair yapılacak çalışmalar onların varlık tasavvurları ve dünya görüşleri hakkında sağlıklı bilgiye ulaşılmasına ve bunların doğru yorumlanmasına katkı sağlayacaktır.

Çalışmada vahyin ilk muhatap aldığı Kureyş kabilesinin, vahyi kendilerine getiren Hz. Peygamber'in risaletine dair herhangi bir beklenti içerisinde olup olmadıkları temel İslâm tarihi ve tefsir kaynakları esas alınarak, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde tetkik edilecektir.

Araştırmanın temel kavramlarından "Peygamber" kelimesi Farsçada "haber, mesaj" anlamındaki "peygām/piygām / پیغام" ile "götüren, ileten" anlamındaki "ber / بر" sözcüklerinden oluşan bir tamlamadır. Buna göre peygamber; haber götüren, haber ileten kişi manasına gelir.⁴ İstılahta "Allah'tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ etmek ve muhataplarını hak dine çağırarak görevlendirilen yüksek vasıflı kimse"⁵ için kullanılır. Arapçadaki eş anlamlısı ise "rasûl" veya "nebi" kelimeleridir.

Başta Mezopotamya, Arap Yarımadası ve Mısır olmak üzere farklı coğrafyalara gönderilen çok sayıda peygamber ile İran, Hint Alt Kıtası ve Uzakdoğu'da bir din tesis eden ve peygamber olduklarına inanılan pek çok bilge kişinin varlığı bilinmektedir. Ayrıca dinler tarihi araştırmalarına göre çeşitli medeniyet havzalarında bir mesih/kurtarıcı inancı hep var olagelmıştır. Bu araştırmalar Kuzey Amerika yerlilerinin de aralarında bulunduğu ilkel kabile dinleriyle eski Mısır, İran ve Çin dinlerinde, Hinduizm, Budizm, Yahudilik ve Hristiyanlıkta bir mesih inancının mevcut olduğunu ortaya koyar.⁶

Dünyanın önemli medeniyet havzalarında durum böyle iken acaba Cahiliye dönemi Kureyş müşrikleri; varlık tasavvurlarını şekillendirmek, Allah-evren-insan ilişkilerini düzenlemek, kendilerine bu anlamda yol göstermek ve rehberlik etmek üzere Allah tarafından bir elçi ya da bir kurtarıcı gönderilmesini ümit ediyorlar mıydı?

Cahiliye evresi Kureyş toplumunun Allah-evren-insan ilişkilerini putlar üzerinden kurgulayan politeist bir topluluktur. Ancak Kureyş'in, Mekke'de yaygınlaşan putperestliğin inşasında diğer pagan Arap topluluklarından esinlendiğini söylemek gerekir. Buna göre Allah mutlak yaratıcı kabul edilse de⁷

e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research 10/1 (Nisan 2018): 290-306.

4 Aslında kelimenin aslı بريدن / peygām borden (haber götüren, haber ileten) şeklindedir. Ancak sonundaki ن eki düşerek bugünkü halini aldığı anlaşılmaktadır. Bk. Mehmet Kanar, "Peygâmbet", *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000), 289-290.

5 Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34: 257.

6 Bu husustaki örnekler için bk. Mehmet Aydın, "Beşâiru'n-Nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 549-550.

7 el-Ankebût 29/61, 63; Loqmân 31/25; ez-Zuhruf 43/9, 87.

varlıklar âlemindeki tasarruf yetkisini putlara tevdi etmiştir.⁸ Çünkü o, varlık âleminde uzak bir noktaya çekilerek kullarının kendisine ulaşmalarını zorlaştırmış, böylece kendisi ile kulları arasında aracılık yapacak varlıklara ihtiyaç duyulmuştur. Böylece Cahiliye Arap toplumu ve onun merkezinde yer alan Kureyş, inandıkları tanrı ile iletişim kurmak ve ihtiyaçlarını ona arz etmek üzere kapsamlı bir putperestlik geleneği inşa etmiştir.⁹ Putlara gösterilen tazim, çekilen fal okları, onlara adanan adaklar ve sunulan hediyeler bunun birer tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Kureyşliler dünya görüşleri ve varlık tasavvurlarını büyük oranda belirleyen pagan inanca bağlı olarak, kavramsal anlamda bir peygamber arayışına girmemişlerdir. Onların, aşkın varlıklar ve gayb ile alakalı hususlarda putları, putlarla bağlantılı olduklarını düşündükleri kâhinleri ve cinlerle ilişkisi olduklarına inandıkları şairleri dikkate aldıkları kurgulanabilir.¹⁰

Kureyş'in peygamber beklentisi hususunda, hayatlarını sürdürdükleri Mekke şehrinin coğrafî konumunun da belirleyici olduğu görülür. Buna göre şehrin jeo-stratejik konumu, olumsuz iklim özellikleri ve buna bağlı elverişsiz hayat şartları¹¹ yakın havzasında yer alan Sümer, Bâbil, Mısır, Helen ve İran medeniyetleri ile dinî ve kültürel etkileşimini sınırlı kılmıştır. Hz. İbrâhîm ve İsmâîl dönemleri (M.Ö.1800) ile putperestliğin Suriye üzerinden ticaret yoluyla şehre girdiği milattan sonra üçüncü yüzyılın ilk çeyreği göz önüne alındığında bu tespitin doğru olduğu anlaşılır. Kaynaklara göre Hz. Peygamber, İsmâîl'in dinini değiştiren, Ka'be'ye putları diken, bahîre, sâ'ibe, vaşîle, hâmî gibi adetleri icat edenin dönemin Huzâ'alı Mekke lideri 'Amr b. Luhay olduğunu haber vermiştir. Ancak buradan hareketle Mekke şehrinde 'Amr'dan önce, gerçek hayatta tevhidin hüküm sürdüğünü söylemek oldukça zordur. Hz. Peygamber burada "İsmâîl'in dini" derken muhtemelen İsmâîl peygamberden izler, hatıralar taşıyan çeşitli inanç, örf ve gelenekleri kastetmiş olmalıdır. Cevâd Ali ise eserinde, bir kâhin olan 'Amr b. Luhay'ın putları ilk diken, onlara ibadeti Arapların hayatına sokan ve böylece tevhidi değiştiren ilk kişi olduğunu kaydetmektedir.¹² Habere dönülecek olunursa; 'Amr'ın

8 Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, *Kitâbü'l-aşnâm*, thk. Ahmed Zeki (Kahire: Dâru Kütübî'l-Mısriyye, 1421/2000), 8;

9 Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", *Milel ve Nihal* 11/1 (Haziran 2014): 47.

10 Cinlerin ve kâhinlerin toplum nazarındaki yeri hakkında bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiye ve Peygamberlik", *Câhiliye Döneminde Vahiy ve Peygamberlik*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 178-183.

11 Hz. İbrahim'in hanımı ve eşini bugünkü Zemzem kuyusu civarına bıraktığında Mekke'nin olumsuz şartları hakkında söyledikleri için bk. el-İbrâhîm 14/37.

12 Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (yy.: Dâru's-Sâkî, 1422/2001), 7: 14. Putperestliğin Araplar arasında ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler için bk. Yavuz, "Câhiliye Döneminde Vahiy ve Peygamberlik", 179-180.

bir iş ya da tedavi için gittiği Suriye'nin Belkâ' bölgesinde yer alan Me'âb şehriden Hübel putunu getirmesiyle Mekke artık pagan dinin ve kültürün etkisi altına girmeye başlamış,¹³ sonrasında Suriye ve Yemen menşeli kültür objeleri, göçler ve ticarî münasebetler vasıtasıyla şehre ulaşmaya devam etmiş; putperestlik, kehanet, 'arrâflık,¹⁴ cin ve sihir olguları mahallî kültür ile ortak bir zeminde buluşarak âdeti Cahiliye döneminin temelleri atılmıştır.¹⁵

Söylemez, paganizmin Hicaz bölgesine girişi noktasında 'Amr'ın salt anlamda dini bir gaye taşımadığını, aslında arka planda Mekke şehri, Ka'be ve Kureys kavmi ile ilgili siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hedeflere odaklandığını ve bu doğrultuda hareket ederek planını uygulamaya koyduğunu belirtir.¹⁶

Gerçek hayatta İbrâhîmî geleneğin inanç, ahlak, ritüel ve müessese boyutuyla etkileri sürse de uzun yüzyıllar uğradığı tahrifat sebebiyle Allah, evren ve insan karşısındaki duruşunu kaybeden Kureys toplumu dinin ana çatısını oluşturan pek çok değerden de uzaklaşmıştır. Nübüvvet müessesesi bunlardan birisidir. Aslında sözlü kültürün, örf ve adetlerin hâkim olduğu; yazılı kültürün şiir, siyasî anlaşma, hilf, emân vb. alanlara hasredildiği, okuma-yazma oranının çok düşük olduğu Mekke'de, nübüvvet gibi doğru bilgi ve kültürel arka plan isteyen teolojik bir konuda cehalet yaşanması normal bir durumdur.

1. Mekke ve Yarımada Çevresinde Peygamber Beklentisi

İslâmî literatürde "*Beşâirü'n-Nübüvve, A'lâmu'n-Nübüvve, Delâilü'n-Nübüvve*"¹⁷ kavramlarıyla karşılığını bulan peygamber beklentisinin, Kitâb sahibi

13 Kelbî, *Kitâbü'l-aşnâm*, 8; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hîmyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî, Abdulhafiz eş-Şelebî (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955), 1: 76-77; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.), 1: 100; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992), 1: 142; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî (Beyrut: Meclis-i Dâirati'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962), 5: 116.

14 'Arrâf hakkında bk. Ahmet Saim Kılavuz, " 'Arrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 393-394.

15 Putperestliğin Araplar arasında ortaya çıkışı hakkında farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Bk. Yavuz, "Câhiliye Döneminde Vahiy ve Peygamberlik", 179-180.

16 Söylemez, "Cahiliye Arap İncancında Putlar", 12-14.

17 Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Delâilü'n-nübüvve* ve Ebû Bekir el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şerî'a* isimli eserleri mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, "Beşâirü'n-Nübüvve", 5: 549-550; Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9: 117-118.

oldukları için daha çok dönemin Yahudi ve Hristiyanları nezdinde oluştuğu görülür.¹⁸ Bununla birlikte Hristiyan olsun ya da olmasın Tevrat ve İncil okuyabilen veya konuyla ilgili kutsal kitaplarda yer alan malumatı ekseriyetle ticari faaliyetler çerçevesinde Yarımada'nın farklı yerlerindeki rahip ve kâhinlerden işiten Mekkelilerin ve Mekke çevresinde yaşayan Arapların böyle bir beklenti içerisinde oldukları kaynaklardan anlaşılmaktadır. Meselâ İbrâhîmî dine vâkîf olmak amacıyla Mekke'den Suriye istikametine sefere çıkan Kureyşli Varaka b. Nevfel¹⁹ ve Zeyd b. Amr²⁰ nübüvvet kavramına ve âhir zaman nebîsi hakkındaki bilgilere bu kültür havzasında ulaşmışlardır.

Mekke şehri merkeze alındığında burasının kuzey ve güneyine tekabül eden önemli yerleşim birimlerinde bir peygamber beklentisinden bahsedilebilir. Tivrât ve İncil okuyabilen Tâifli tanınmış şair Ümeyye b. Ebi's-Salt bu hususta en bilinen örnektir. O, bir sohbet esnasında yakın dostu Ebû Süfyân'a 'âhir zaman nebîsinin vasıflarının kutsal kitaplarda geçtiğini, zannınca onun yaşadıkları topraklarda ortaya çıkacağını, hatta bu kişinin 'Abdümenâfoğulları bünyesinden çıkacağını, 'Utbe b. Rebî'a dışında bu sıfatı hâiz bir kimse göremediğini fakat onun kırk yaşını geçmesine rağmen hala kendisine vahyedilmediğini' söyledi. Ebû Süfyân da kendisine, Muhammed b. Abdillâh'ın peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığını haber verdi. Ümeyye, ona iman etmesini tavsiye ettiğinde Ebû Süfyân, kendisinin niçin bunu yapmadığını sordu. Bunun üzerine Ümeyye ona: "Sakîf kadınlarının, 'Abdümenâfoğullarından bir gence tabi olduğunu işitecek olmalarından utanç duyacağını" söyledi.²¹

18 Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muṭṭalibî el-Kureşî el-Medenî, *Kitâbü's-siyer ve'l-megâzî*, thk. Süheyl Zükkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 85-86; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 159, 213-220; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 1: 159-161, 4: 75-79; Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî (Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1406/1986), 1: 75, 81; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-'Asḳalânî, *Tehzîbu't-tehzîb* (Hind: Matbatu Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326/1908), 2: 248.

19 Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muṭṭalibî el-Kureşî el-Medenî, *Kitâbü's-siyer ve'l-megâzî*, thk. Süheyl Zükkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 43, 115-122; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 223, 232, 238; Beyhaḳî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 148-149; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 1: 115, 326, 2: 160, 236, 304.

20 İbn İshâk, *es-Sîre*, 115-119; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 223-227, 229-230; Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *Uyûnu'l-eser fî funûni'l-megâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1: 80-81; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1993), 1: 115-116.

21 Ebû'l-Kâsım İbn 'Asâkir Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkı, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 9: 265; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Ḳaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 3: 283.

Diğer bir rivayete göre Ebû Süfyân ve Ümeyye b. Ebi's-Salt, ticari maksatla Suriye taraflarına gitmişlerdi. Şam'ın güneyinde iki ay kaldıktan sonra Hristiyan köylerinden birinde konakladılar ve buradaki Hristiyan bir bilginden "âhir zaman nebisi" hakkında bilgi aldılar. Mekke'ye döndükten sonra Ebû Süfyân ticari faaliyetlerde bulunmak üzere bu kez Yemen'e giderek burada beş ay kaldı. Döndüğünde karısı Hind, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ona haber verdi. Suriye'deki Hristiyan bilginin sözleri aklına geldiyse de Ebû Süfyân bunu dışarıya yansıtmadı. Bir müddet geçtikten sonra yine ticari gayeyle Yemen'e giderken Tâif'e uğradı ve burada İbn Ebi's-Salt'ın evine indi. O, "Hristiyan bilginin sözünü hatırlıyor musun?" deyince Ebû Süfyân, karısı Hind'in Hz. Peygamber hakkında kendisine anlattığı şeyleri ona aktardı. Bunun üzerine Ümeyye, bunun mümkün olabileceğini, zira rahibin kendilerine zikrettiği vasıfların onda mevcut olduğunu, ona inanma ve yardımcısı olma noktasında bir sebep yaratması için Allah'a dua edeceğini söyledi. Fakat Ebû Süfyân Yemen dönüşünde Ümeyye'nin yanına uğradığında o, sadece Şakîf kabilesinden gönderilecek bir peygambere iman edebileceğini belirterek²² tavrını ortaya koydu.

Ancak bu rivayetlere göre nübüvveti dair bilgi sahibi olduğu anlaşılan Ebû Süfyân'ın Mekke'nin fethi sürecinde dahi konuyu kavrayamadığı görülür. Zira o, İslâm ordusunun geçiş merasimini izlerken Hz. Abbâs'a: "Vallahi kardeşinin oğlunun hükümdarlığı hayli gelişmiş" demiş, Hz. Abbâs ise onun bu sözünü: "O dediğin nübüvettir".²³ şeklinde tashih etmiştir.

Meşhur hatiplerin yetiştigi İyâd kabilesinin bir ferdi olan ve Hanîf olduğu bilinen²⁴ Khus b. Sâ'ide'nin Ukâz'da îrad ettiği hutbe de bu başlık al-

22 Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî el- Beyhaķî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü aĥvâli şâhibi's-serî'a*, thk. Abdülmü'tî Ka'acî (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988), 2: 116-117; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2: 221-224; Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Ĥalebî, *es-Sîretü'l-Ĥalebiyye fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rifetü'l-İlmiyye, 1400/1980), 1: 301.

23 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 404; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Ĥaberî, *Târîĥu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 3: 54; Beyhaķî, *Delâilü'n-nübüvve*, 5: 32; İbn 'Asâkir, *Târîĥu Dimaşk*, 23: 450; Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, *er-Ravzû'l-ünüf fî şerĥi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabîyyi, 1412/1991), 7: 66; Ebü'l-Ĥasen 'İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-târîĥ*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabîyyi, 1417/1997), 2: 120; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 2: 219; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Maĥribî et-Tûnisî, *Kitâbü'l-'iber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-ĥaber fî târiĥi'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'âşarahüm min zevi's-se'ni'l-ekber*, thk. Halîl Şehhâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 2: 459; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 5: 221.

24 Ebû Bekir Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minaĥi'l-Muhammediyye* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.), 1: 108; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 1: 255; Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Ĥasen ed-Diyârbekrî, *Târîĥu'l-ĥamîs fî aĥvâli enfesi'n-nefis* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1: 233; Mustafa Çaĥrıĥı, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 316-321.

tında ele alınabilir. Buna göre Kus, Hz. Peygamber ile Ebû Bekir'in de hazır bulunup dinlediği hutbesinde tevhide vurgu yapmış ve bir nebî beklentisi içerisinde olduğunu açıkça dile getirmiştir. "...Allah'ın bir nebîsi var ki zuhuru çok yakın, sanki gölgesi üzerinize düşecek. Kendisine inanan ve hakikat yolunu bulana ne mutlu! Ona karşı gelerek isyan eden bahtsız kişiye ise ne kadar yazık!"²⁵ Onun Negrân civarında hayatlarını idame ettiren İyâd kabilesi mensubu olması,²⁶ meşhur hutbesinde bahsettiği son peygamber hakkında Negrân Hristiyanlarından daha önce bilgi edinmiş olabileceğini akla getirmektedir.

2. Yakın Akrabaları ve Sahâbe Bir Peygamber Bekliyor muydu)

Yemen'in yeni hükümdarı Seyf b. Zî Yezzen'i ticarî bir heyetle birlikte tebrik etmeye giden Abdülmuṭṭalib b. Hâşim'in yaşadıkları bu başlıkta değerlendirilebilir. Buna göre bilge hükümdar Seyf, Kureyş'in ileri geleni olarak kabul ettiği Abdülmuṭṭalib ile birkaç kez sohbet ettikten sonra yanında muhafaza ettiği bir kitabı referans göstererek kendisini ailesinden zuhur edecek bir peygamber ile müjdelemiş ve onu Yahudilerden korumasını tavsiye etmiştir.²⁷ Abdülmuṭṭalib, zaman zaman torunu için tekrarladığı "Oğlumu (rahat) bırakın! Vallahi onun hali, şanı yüce olacaktır." ve "Onun, hiçbir Arap'ın ulaşamayacağı bir şerefe ereceğini ümit ediyorum!"²⁸ sözleriyle belki de hükümdarın kendisine bahsettiği bu hususa atıfta bulunmuştur.

25 İbn Şa'd, *Ṭabaḳât*, 1: 315; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 83-84; Ebû Osmân 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb el-Câhız el-Kinânî, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002), 1: 253-254; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Ḥamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995), 1: 8; Alî b. Ḥüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-aḳvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî, Safve es-Sakâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1989), 12: 146; Beyhaḳî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 101-113; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2: 230-237;

26 Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Sâide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 460.

27 Ezraḳî, *Aḥbâru Mekke*, 1: 149-154; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983), 1: 289-294; Beyhaḳî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 9-15; İbn 'Asâkir, *Târîḫü Dimaşk*, 3: 448-449; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 1: 125-128; Diyârbekrî, *Târîḫü'l-ḥamîs*, 1: 239-241; Ḥalebî, *es-Sîre*, 1: 186.

28 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 168; İbn Şa'd, *Ṭabaḳât*, 1: 118; Ezraḳî, *Aḥbâru Mekke*, 1: 315; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, thk. Süheyl Zükâr, Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1: 81; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 164; Beyhaḳî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 85; İbn 'Asâkir, *Târîḫü Dimaşk*, 3: 85; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 2: 182; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Târîḫü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabiyyi, 1413/1993), 1: 54; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3: 430; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 2: 129-130; Diyârbekrî, *Târîḫü'l-ḥamîs*, 1: 239; Ḥalebî, *es-Sîre*, 1: 177-178.

Necrân üşküfunun²⁹ Hz. Peygamber hakkındaki teşhisi rivayetler arasındadır. Buna göre Abdülmuṭṭalib, dostu olan Necrân üşküfu ile Hicr'de otururken üşküf, âhir zaman peygamberinin sıfatlarını kitaplarında bulduklarını, doğum yerinin ise Mekke olduğunu haber verdi. Bu esnada Hz. Peygamber yanlarına çıkageldi. Üşküf onun gözlerini, sırtını ve ayaklarını inceledi ve "İşte, bu odur!" dedi. Bunun üzerine Abdülmuṭṭalib oğullarına şunları söyledi: "Kardeşinizin oğlunu iyi koruyun! Hakkında söylenenleri duymuyor musunuz?".³⁰

Araplarda akrabalık bağlarının ileri seviyede olduğu bilinmektedir. Ancak boykot yıllarında (M.617-619) çoğu müşrik olduğu halde Hâşim ve Muṭṭalib oğullarının Hz. Peygamber'i canları pahasına üç yıl boyunca koruyarak müşriklere teslim etmemeleri akrabalık bağlarını da aşan bir hal almıştır. Bu durum belki de Abdülmuṭṭalib'in, torununun üzerine âdeta titremesi ve onun korunup kollanmasına yönelik sarf ettiği hafızalardan silinmeyen tembihleri ile izah edilebilir. Bununla birlikte Hâşim ve Muṭṭalib oğullarından pek çoğu Mekke döneminde Müslüman olmamıştır. Anlaşılan nebevî geleneğe sahip din ve kültür havzalarından nübüvvete dair edindikleri bilgi ve duyumlara rağmen genelde Kureyş toplumu özelde ise yakın akrabaları Hz. Peygamber'in nübüvvetini tam anlamıyla idrak edememiştir.

Kâhinlerin de onun nübüvveti hususunda bilgi sahibi oldukları görülür. Bu tür rivayetlerde Hz. Peygamber'in akrabaları da geçmektedir. Örneğin Hz. Peygamber beş yaşında iken Mekke'ye bir kâhin gelmiş, Abdülmuṭṭalib'in yanında torununu görünce onu dikkatle inceleyip: "Ey Kureyş topluluğu! Şu çocuğu öldürün, çünkü o sizin topluluğunuzu bölecek ve sizi öldürecek!" demiş, bunun üzerine dedesi torununu hızla oradan uzaklaştırmıştı.³¹ Bu noktada kâhinlerin ya Ehl-i Kitâb'a ya da meleklerden kulak hırsızlığı yoluyla son peygamber hakkında bilgiler edinen ve bunları kendilerine ulaştıran cin taifesine dayanarak bu gibi yorumlarda buldukları varsayılabilir.

Ezdü Şenûe kabilesine mensup bir 'âifin³² tespiti bu noktada önemlidir. Rivayete göre Ebû Tâlib çocuk yaştaki yeğenini falına bakması için bu 'âife götürdü. 'Âif, ona baktıktan sonra bir başka şeyle ilgilendi. Bir süre sonra onu tekrar görmek istedi ve "Biraz önce gördüğüm çocuğu yanıma getirseniz ya! Vallahi gelecekte onun şanı mutlaka yüce olacaktır!" dedi. Ancak Ebû Tâlib

29 Üşkûf, hıristiyanların dinî liderine verilen isim. Kissîs/papazdan üst, matrân/başpiskopostan aşağı konumda bulunur. Bk. Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, thk. Muhammed Nu'aym (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), 820.

30 İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 165; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 1: 129-130; Halebî, *es-Sîre*, 1: 180.

31 İbn Şa'd, *Ṭabaḳât*, 1: 166; Diyârbekrî, *Târîḫü'l-ḫamîs*, 1: 227, 229; Halebî, *es-Sîre*, 1: 156.

32 Gelecek hakkında kehânette bulunan, kuşun uçuşu gibi şeyleri yorumlayan falcı. Bk. Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, 840.

onun bu ısrarlı tutumu üzerine tedirgin oldu ve yeğenini derhal oradan uzaklaştırdı.³³

Şâm ticari seyahati esnasında konakladığı Busrâ'da, Rahib Bahîrâ ile yeğeninini yaşadıkları Ebû Tâlib'i çok etkilemiş olmalı ki ticaretini orada tamamlayarak alelacele Mekke'ye dönmüştü.³⁴ Bilindiği üzere o, ömrünün sonuna kadar hayatı pahasına yeğenini koruyup kolladı fakat bununla birlikte ona iman etmeden vefat etti.³⁵ İşte onun için sergilediği bu fedakârlıklar aralarındaki yakın akrabalık bağına ilave olarak, babasının ve kendisinin Hz. Peygamber ile alakalı farklı çevrelerden duyduğu, bizzat şahit olduğu ve sezdiği bu gibi şeylere de mebni olmalıdır.

Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair sahabenin duyumlarını içeren bazı rivayetler mevcuttur. Fakat bunların da Mekke kaynaklı olmadığı görülür. Örneğin Hz. Ebû Bekir, Şâm tarafına yaptığı ticarî yolculukta gördüğü bir rüyayı rahip Bâhira'ya anlatmış, rahip ona doğup büyüdüğü yeri sormuş, aldığı cevap üzerine rüyasını "Allah bu rüyayı doğru çıkaracak ve kabileden bir peygamber gönderecek. Sen, o peygamberin sağlığında veziri, ölümünden sonra ise halifesi olacaksın!" şeklinde yorumlamıştır. Hz. Peygamber davete başladığında Hz. Ebû Bekir ona: "Ey Muhammed! Bu konuda bir delilin var mı?" diye sormuş, bunun üzerine "Şâm'da görmüş olduğun rüya!" yanıtını almıştır.³⁶ Süheylî, Hz. Ebû Bekir'in benzer bir rüyasını kaydeder.³⁷ Yine o, Yemen'e gerçekleştirdiği ticari bir sefer esnasında Ezdli bir rahibin âhir zaman peygamberi ile ilgili söylediklerini dinleme fırsatı bulmuştur.³⁸

33 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 180; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 2: 196; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3: 434; Halebî, *es-Sîre*, 1: 191.

34 İbn İshâk, *es-Sîre*, 73-76; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 180-182; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 2: 216-228; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3: 443-444. Bahîrâ'nın varlığı ve söz konusu görüşme için bk. Halis Demir, "İslâm Tarihindeki Bir Vakanın Yorum Kritiği: Rahip Bahîra Olayı", *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 2 (2018): 58-89.

35 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 418; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 4: 16; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002), 16: 278; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 152; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 307; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1: 155; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1: 300; Halebî, *es-Sîre*, 2: 46.

36 Ebü'l-Abbâs (Ebû Ca'fer) Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî, *er-Riyâzü'n-nağire fî menâkıbi'l-'aşere* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyyi, 1405/1984), 1: 84, 87; Halebî, *es-Sîre*, 1: 443.

37 Hz. Ebû Bekir, rüyasında ayın Mekke üzerine indiğini, parçalanarak şehrin bütün evlerine dağıldığını, sonra da birleşerek kendi evine girdiğini gördü. Bunu bazı Ehl-i Kitap'a sorduğunda onlar bu rüyayı; beklenen nebînin yakında zuhur edeceği, kendisinin de ona uymakla insanların en mesudu olacağı şeklinde yorumladılar. Bk. Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 3: 21.

38 Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed (Beyrut: 1415/1994), 3: 312-313; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1: 287; Halebî, *es-Sîre*, 1: 443-444.

Bir diğer rivayet Talha b. Ubeydullah'la ilgilidir. Buna göre Talha, ticari gayeyle Busrâ panayırında bulunuyorken bir rahip, oradakilere "İçinizde Harem halkından birisi var mı?" diye sordu. 'Ben!' deyince bu kez ona 'Ahmed ortaya çıktı mı?' şeklinde bir soru yöneltti. Talha: 'Hangi Ahmed?' diye taaccüp ettiğinde rahip: 'Ahmed b. Abdillâh b. Abdilmuṭṭalib. O, Mekke'de zuhur edecek ve nebilerin sonuncusu olacak. Buradan hurmalık, taşlık ve kıraç bir yere hicret edecek. Sana acele ona varmanı tavsiye ederim!' dedi. Talha bu hadisenin etkisiyle şehre varır varmaz yeni bir gelişme yaşanıp yaşanmadığını sordu. Ona, Hz. Peygamber'in nübüvvetini açıkladığı, Ebû Bekir'in ise ona iman ettiği haber verildi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ile görüşerek rahibin sözlerini ona haber verdi. Sonra da Hz. Peygamber'in huzuruna varıp Müslüman oldu ve duyduklarını kendisine anlattı.³⁹

Hz. Osman'ın Müslüman oluşu da ilginç bir rivayete dayandırılır. Buna göre o, Hz. Peygamber'e gelerek şunları söyledi: "Arkadaşlarım ve ben Şâm topraklarında, Ma'ân ile Zerkâ arasında dinleniyor iken birisinin yüksek sesle: 'Ey uyuyanlar, uyanın! Mekke'de Ahmed ortaya çıktı' dediğini işittik ve bu nedenle kendimizi senin yanına gelmek zorunda hissettik." Hz. Osman bu sözlerin ardından Müslüman oldu.⁴⁰

Geleceğe dair kaynaklarda geçen bu ve benzeri rivayetlerden bazıları senet ve muhteva açısından tetkik edilmiştir.⁴¹ Ancak bunlar üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekirse şunlar söylenebilir; Yarımada'nın kuzey ve güneyindeki çeşitli yerleşim birimlerinde yaşayan Ehl-i Kitâb bilginleri bir peygamberin zuhurunu bekliyordu ve bu hususta onlarla Kureyşli ticaret erbabı arasında oldukça zayıf ve sistematik olmayan tek yönlü bir bilgi akışı mevcuttu. Tamamen dış kaynaklı olan bu bilginin yukarıdaki rivayetler göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in ashabı ve akrabalarına da ulaştığı görülür. Fakat bu tarz duyum ve söylemlerin nübüvvetinden önce ashabı ve akrabaları arasında bilinen, konuşulan ve gündem oluşturacak nitelikte bir peygamber beklentisine dönüştüğü kesinlikle iddia edilemez.

3. Kureyş Müşriklerinin Nübüvvet Hususundaki Tavrı

İlk dönem Siyer ve İslâm tarihi kaynakları tetkik edildiğinde Kureyş müşriklerinin kendi bilgi, birikim ve kültürel arka planlarına dayanarak, Yahudi

39 İbn Şa'd, *Ṭabaḳât*, 3: 214-215; Beyhaḳî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 166; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-'Asḳalânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 3: 530-531; Halebî, *es-Sîre*, 1: 448.

40 İbn Sa'd, *Ṭabaḳât*, 3: 55; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Kitâbu Târîhi'l-Medîneti'l-Münevver*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde: 1399/1979), 3: 954; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimâşk*, 22: 39; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5: 482.

41 Bunlardan Rahib Bahîrâ hadisesi için bk. Demir, "Rahip Bahîra Olayı", 85-89.

ve Hristiyanların bekledikleri peygamber benzeri ⁴² birisinin ne kendi toplumlarında ne de Mekke çevresinde gönderilmesini bekledikleri söylenebilir. Onların bu hususta kuzey ve güneyde sürdürdükleri ticari faaliyetler esnasında edindikleri birtakım duyumlar ise az sayıda rivayete konu olmuştur. Ancak burada bir peygamber gönderileceğine dair farklı din ve kültür havzalarından edinilen duyumlar ile Mekke'de gündem oluşturacak ölçekte bir peygamber beklentisi içerisine girmenin farklı şeyler olduğunun altını çizmek gerekir. Meselenin daha anlaşılabilmesi için birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Hz. Peygamber'in yürüttüğü tebliğ ve tebyin faaliyetleri çerçevesinde gün geçtikçe vahyin daha çok tesirinde kalan Ebû Uhayya Sa'îd b. el-Âş: "O, gökyüzünden konuşuyor!" demeye başlamıştı. Bunun üzerine Nadr b. el-Hâris yanına geldi ve övdüğü kişinin, Kureys'in putlarını yediğini, atalarının ise cehennemlik olduklarını söylediğini ona haber verdi. Ebû Uhayya da birden tavır değiştirerek şunları söyleyiverdi: "Gerçekte Muhammed'in getirdiği şeylerin bir benzerini daha önce duymadık! Böyle bir şey Yahudilik ve Hristiyanlıkta da mevcut değil!"⁴³ Anlaşıldığı üzere Ebû Uhayya sadece kısa bir süreliğine vahiyden etkilenmiştir. Buradan onun bir peygamber beklentisine sahip olduğu çıkarılamaz.

Mekke eşrafından Abdullâh b. Ziba'râ es-Sehmî ise konuyu farklı bir boyuta taşımıştır. Hz. Peygamber bir gün Hicr'de oturan müşriklerin yanına giderek Enbiyâ süresi 98 ila 100. ayetlerini⁴⁴ okudu, sonra da buradan ayrıldı. Hemen sonra bu meclise gelen Abdullâh b. Ziba'râ oradakilerin mahzun olduklarını görünce, Hz. Peygamber'i oraya davet etti ve şöyle bir akıl yürüttü⁴⁵:

42 Bu hususta birer örnek verilecektir. Yahudilerin beklediği peygamberin Medine'ye hicret edeceğini tahmin ederek bu şehre yerleşen İbnü'l-Heyyibân hakkında bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, 85-86; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 213-214; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 160-161. Selmân-ı Fârisî'nin hristiyan rahiplerden beklenen peygamber ve hicret yurdu ile ilgili edindiği bilgi hakkında bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 214-220; İbn Sa'd, *Tabakât*, 4: 75-79; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 1375/1955), 5: 441-443; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 258-262, Beyhaqî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 92-97; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 510-513; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 75-80; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 95-101.

43 Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1: 141.

44 "Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer tanrı olsalardı oraya (cehenneme) girmezlerdi. Hâlbuki hepsi (tapanlar da tapanlar da) orada ebedî kalacaklardır. Orada onlara inim inim inlemek düşer. Yine onlar orada (hiçbir iyi haber) duymazlar." (el-Enbiyâ 21/98-100)

45 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 358-359; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1407/1986), 3: 135-136; Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yûsuf Ali Büdeyvi (Beirut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 2: 421.

“İsâ'nın bir nebî olduğunu söyleyip annesinden övgüyle bahseden sen değil miydin? Bildiğin üzere Hristiyanlar İsâ'ya ve annesine tapınıyorlar. Yine Üzeyr ve meleklerle de tapınıyor.⁴⁶ Sen, melekler ile İsâ'nın iyi kullar olduklarını söylemiyor muydun? Benî Müleyh meleklerle, Hristiyanlar İsâ'ya, Yahudiler ise Üzeyr'e tapınırlar.⁴⁷ Kaldı ki biz de meleklerle tapınıyoruz.⁴⁸ Yahudiler Üzeyr'e, Hristiyanlar İsâ'ya ve Benî Müleyh meleklerle tapınmıyor mu?⁴⁹ Neticede bunların hepsi cehennemlik ise biz ve ilahlarımız onlarla birlikte cehennemde olmaya razıyız!”⁵⁰ Orada bulunanlar bu sözler üzerine gülüştiler ve yeniden moral kazandılar. Velîd b. Muğîre ve beraberindekiler ise İbn Ziba'râ'nın bu görüşünü sağlam bir mesnet olarak kabul ettiler.⁵¹

Ancak bütün bu akıl yürütmelerin Hz. Peygamber'in nübüvveti sonrası vuku bulduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Cahiliyede şiir, kehanet, hitabet, Eyyâm-ı 'Arab gibi önem verdikleri hususlarda edebî ürünler ortaya koyan Kureyşlilerin, nübüvvet kurumu ve onun son temsilcisi söz konusu olduğunda sessiz kalmaları aslında onların bir peygamber beklentisi içerisinde olmadıklarını gösterir. Kaldı ki Hz. Peygamber'in kendisi de vazifesi hakkında net bir bilgiye sahip değildi.⁵² O, ilk vahye muhatap olduğu meşhur hadisenin dönüşünde kendisini aramak için adam gönderdiğini söyleyen eşi Hatîce'ye “uzaktaki (aranan) kişinin muhakkak bir şair ya da mecnun/cinlenmiş” olduğunu söylemiştir.⁵³ Onu, vazifesi ve mahiyeti hakkında Varaka b. Nevfel'in bilgilendirdiği ise kaynaklarda sarahaten geçmektedir.⁵⁴

46 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4: 259; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420/2000), 22: 187; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Fehr el-Çurtubî, *el-Câmî' li aḥkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî, İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 16: 103; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 272; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3: 278.

47 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 40: 329; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, 3: 291; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5: 679-680; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4: 259; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 22: 187; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 272; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 218; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 2: 465.

48 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 359; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, 3: 291; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 272; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 218; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 2: 465.

49 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3: 136; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 22: 193.

50 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4: 259; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27: 189; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3: 278.

51 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 359; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3: 89; Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 5: 680; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4: 259; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27: 639.

52 “İşte böylece sana da emrimizle Kur'ân'ı vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin.” (eş-Şûrâ 42/52)

53 İbn İshâk, *es-Sîre*, 122; Taberî, *Târîh*, 2: 301; Beyhaķî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 148; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 63: 13.

54 İbn İshâk, *es-Sîre*, 122; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 238; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1: 111; Taberî, *Târîh*, 2: 302; Ebû Nasr el-Muḥahhar b. Ṭâhir el-Maķdisî, *el-Bed' ve't-târîh* (Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 4: 142; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 63: 8, 13; Süheylî, *er-*

Kureyş'in başlangıçta Hz. Peygamber'i cinlerle irtibatlı bir şair olarak değerlendirildiği görülür. Bazı Kureyşîler Hz. Peygamber için sâhir, kâhin, mecnun, şair gibi yakıştırmalarda bulunmuşlarsa da sonraları bunlardan hiçbirisinin onun durumuyla tam olarak örtüşmediğini itiraf etmek durumunda kalmışlardır. Örneğin sihir, kehanet ve şiirde söz sahibi olarak gördükleri 'Utbe b. Rebî'a'yı müzakere için Hz. Peygamber'e göndermişler, çeşitli fikirleri süren 'Utbe konuşmasını tamamladıktan sonra Hz. Peygamber ona Fusilet sûresini 38. âyetine kadar okumuş, arkadaşlarının yanına dönen 'Utbe, o güne kadar duymadığı şeyler dinlediğini ve bunların ne şiire, ne sihire ne de kehânete benzediğini haber vermiştir. Orada bulunanlar, Hz. Peygamber'in kendisini diliyle sihirlediğini⁵⁵ iddia ederek onu sözleriyle insanları âdeta büyüleyen bir sihirbaza benzetmişlerdir.

Buraya kadar Hz. Peygamber'in akrabaları başta olmak üzere davetten sonra Müslüman olan ya da olmayan Kureyşîlerin kendilerine özgü bir nübüvvet tasavvuru ve buna bağlı bir nebî beklentisinin olmadığı sonucuna varılabilir. Bununla birlikte Mekkeliler aslında vahye muhatap olmaya başladıktan sonra Hz. Peygamber ve temsil ettiği nübüvvet müessesesi hakkında sahip oldukları hayat tecrübesi ve kültürel altyapı doğrultusunda çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Onların, zaman içerisinde bu hususta Ehl-i Kitâb âlimlerinden ve kutsal kitaplara belli seviyede vâkıf olan bilginlerden edindikleri bilgi, duyum ve telkinler doğrultusunda Hz. Peygamber ve vazifesi hakkında akıl yürütmeye çalıştıkları görülür.

Gelinen noktada Kureyş toplumu ile Ehl-i Kitâb'ı da mukayese etmek gerekir. Şöyle ki; Kur'ân'da, Ehl-i Kitâb'ın Allah katından bir kitâb ve bir peygamber beklediği, onu oğullarını tanıdıkları kadar yakından tanıdıkları, hatta kendi peygamberlerinin onu ismiyle müjdelediği geçmektedir. Yine onlar, bekledikleri peygamber gönderilmesine rağmen ona inanmamakta ısrar ettikleri için de kınanırlar.⁵⁶ Buna kıyasla eğer Mekkelilerin Cahiliye döneminde böyle bir beklentisi ve söylemi olsaydı fakat o peygamber geldikten sonra ona iman etmeselerdi bununla ilgili âyetler nâzil olur ve bu tutumları sebebiyle eleştirilirlerdi. Ya da Müslüman olan Yahudi âlimi Abdullâh b.

Ravzü'l-ünüf, 2: 382; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 171-172; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 105; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1: 132; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 30; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 2: 234-236; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1: 284; Halebî, *es-Sîre*, 1: 387. Hz. Peygamber'i uzun yıllar yakından tanıdığı anlaşılan Varaka'nın, onun nübüvvet yönünü vahiy hadisesinden sonra keşfedebilmesi ayrı bir araştırma konusudur.

55 İbn İshâk, *es-Sîre*, 206-208; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 293-294; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 38: 242-247; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 209-211; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 124-125; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1: 159-160; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 2: 241-242; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 2: 335-337; Halebî, *es-Sîre*, 1: 486-487.

56 el-Bakara 2/88, 101, 146; es-Sâf 61/6.

Selâm ile Medineli Yahudilerin aralarında çıkan tartışmanın bir benzerinin⁵⁷ Müslümanlar ile Mekkelî müşrikler arasında vukuu beklenirdi.

Fâtır sûresi 42. âyetinin⁵⁸ zahirine bakılarak da Mekke müşriklerinin bir peygamber bekledikleri sonucuna varılabilir. Ancak ilk dönem İslâm tarihi kaynakları incelendiğinde onların bu hususta Ehl-i Kitâb'tan ve farklı kültürlerden beslendikleri açıkça görülecektir. İlgili âyetin nüzul sebebi İslâm tarihi kaynaklarında şöyle geçmektedir. "Nadr b. el-Hâriş, Hz. Peygamber'i yalanlama ve ona eziyet etme noktasında Kureyş'in en ileri gideneydi. O, çeşitli kıssalar bilirdi. Farslıların kitaplarına hâkimdi. Yahudi ve Hristiyanlarla da temas halindeydi. Ne zamanki bir peygamberden bahsedildiğini ve onun gönderiliş zamanının yaklaştığını (kitap ehlinden) işitti, yemin ederek şunları söyledi: 'Vallahi, eğer bize bir nezîr/uyarıcı gelirse, biz elbette herhangi bir ümmetten daha çok hidayete tâbi oluruz!' Bunun üzerine şu âyet (Fâtır, 35/42) nâzil oldu".⁵⁹ Rivayet üzerinden değerlendirmek gerekirse Nadr, Ehl-i Kitâb ile olan yakın ilişkileri neticesi bu kesimin beklediği peygamber hakkında az da olsa bilgi sahibi olmuş, hatta ona uyma noktasında âyeta konu olan bir heyecana kapılmıştır.

Zemaşerî, âyeti Hristiyanlar ve Yahudiler üzerinden okumuştur. Buna göre Kureyş'e Ehl-i Kitâb'ın peygamberlerini yalanladıkları haberi ulaşınca: 'Allah Yahudi ve Hristiyanlara lanet etsin! Onlara peygamberler geldi fakat onları yalanladılar. Yemin olsun ki şayet bize bir peygamber gelecek olursa bizi ona uymakta hiçbir topluluk geçemez!' demişler ancak Hz. Peygamber kendilerine gönderildiğinde onu yalanlamışlardır.⁶⁰ Zemaşerî bu yorumunu herhangi bir kaynağa dayandırmamıştır. Bunun için Kureyş'in nübüvvetine ilişkin kendine özgü bir bilgi ve düşünceden hareketle böyle bir beklenti içerisinde girdiği söylenemez.

İlk dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleymân'ın muhtemelen Nadr b. el-Hâriş rivayetini görmediği anlaşılmaktadır. Çünkü o, bu âyeti herhangi bir sebeple ilişkilendirmeden "Kureyş müşriklerinin bir uyarıcı beklentisi içerisinde oldukları fakat o uyarıcı kendilerine geldiğinde, ona ve davetine inanmayarak bu inkârlarında ileri gittikleri" şeklinde tefsir etmiştir.⁶¹ Onun bu

57 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 517; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 530-531; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 29: 109-110; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünûf*, 4: 308-309; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 16: 364; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 239; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 3: 379-380; Halebî, *es-Sîre*, 2: 324-325.

58 "Onlar, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha çok hidayet yoluna uyacaklarına dair bütün güçleriyle yemin etmişlerdi. Fakat kendilerine bir uyarıcı geldiğinde bu onları sadece (haktan) daha da uzaklaştırdı."

59 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1: 139; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 670.

60 Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 3: 618.

61 Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Maḥmûd Şehhâte (Beyrut 1423/2002), 3: 560.

ayetin tefsirinde, Kureyş'in bu beklentisinin nedenleri hakkında herhangi bir bilgiye yer vermediği ve yorumda bulunmadığı görülür.

Kureyş toplumunun Hz. İbrâhîm ve İsmâîl'den mülhem bir peygamber tasavvuruna ve beklentisine sahip olduğu da düşünülebilir. Ancak kaynaklara göre Kureyş'in -aradan geçen uzun asırlar sebebiyle- onları birer peygamber olarak değil de 'Adnânî Arap ırkının ve kültürünün necip ataları ve kurucu akılları şeklinde algıladıkları söylenebilir. Ka'be'nin Miladî 605 senesindeki tamirinde, kutsal binanın iç duvarlarına Hz. İbrâhîm ve İsmâîl'in fal oku çeken iki ihtiyar şeklinde resmedilmeleri nübüvvetin arefesinde toplumun geldiği noktayı gösterir. Bu suretler fetih günü Hz. Peygamber'in talimatıyla silinmiştir.⁶²

Ancak Hz. İbrâhîm ve İsmâîl'in dinî-kültürel kimliği hakkında her Kureyşlinin aynı şeyleri düşünmediği bilinmektedir. Zeyd b. 'Amr b. Nüfeyl el-Adevî bunlardan birisidir. Onun, İbrâhîmî dini ararken verdiği tevhid mücadelesi sebebiyle Mekke'de yaşadığı sıkıntılar⁶³ Kureyş'in Hz. İbrâhîm ve İsmâîl'in miras bıraktığı dinle ilgili gerçekçi bir merak, çaba ve sahiplenme duygusuna sahip olmadığını gösterir. Zaten toplumun bir peygamber beklentisi olsaydı Hz. Peygamber'e gençlerin değil de bilgi, duyum ve tecrübelerine binaen daha çok yaşlıların ve orta yaşlıların inanmaları beklenirdi. Bütün bunlar aslında Yâsîn sûresinin 6. âyetinde⁶⁴ işaret edildiği üzere Kureyş'e vahiy ve nübüvvet kavramlarını unutturacak kadar uzunca bir süre Yüce Allah tarafından bir peygamber gönderilmediğini gösterir.

Asıl peygamber beklentisi; Tâif dönüşü Hz. Peygamber'e üzüm ikram eden Hristiyan köle 'Addâs'ın yorumunda,⁶⁵ altı Hz. Peygamber'e (M.620) Medine Yahudilerinden zaman zaman işittikleri nebî kavramını anlamlandırma-

62 Ezraî, *Ahbâru Mekke*, 1: 165, 167-169; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Cons, (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 2: 834; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 413; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 38: 387; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünfü*, 7: 75; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 17: 313; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1: 72-74; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût Riyasetinde Komisyon (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 1: 68-69; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 461, 6: 569; Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu şaḥîḥ-i Buḥârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabîyyi, ts.), 9: 246, 15: 244; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 5: 238-239; Diyârbekrî, *Târîhu'l-ḥamîs*, 2: 85; Halebî, *es-Sîre*, 3: 30.

63 Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 10: 569; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 100; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 19: 495; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünfü*, 2: 353; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2: 615.

64 "Babalari uyarılmadığından gafil kalmış bir milleti uyarman için..."

65 Ṭaberî, *Târîḥ*, 2: 346; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 686; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Ḥaşâişü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 1: 311; Şâmî, *Sübü'l-hüdâ*, 2: 439.

larında,⁶⁶ Medinelî Yahudi âlimi Abdullâh b. Selâm'ın⁶⁷ ve Selmân-ı Fârisî'nin Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber'i söz, tavır ve fiziki özelliklerine göre yorumlamalarında,⁶⁸ Necaşi Aşhama'nın Ca'fer b. Ebî Tâlib'in savunmasını dinledikten sonra yaptığı kritikte⁶⁹ ya da Bedir ashabından Seleme b. Selâme b. Vakş el-Evsî'nin Yahudi komşusu ile yaşadığı ilginç diyalogda⁷⁰ gerçek anlamını bulmuştur. Zira bütün bu zikredilen kişiler Hz. Peygamber'in bisetine ilişkin hakkında daha önce sahip oldukları malumata binaen ona iman etmişlerdir.

Müşrikler, Hz. Peygamber'den nübüvvetini ispat meyanında zaman zaman birtakım mucizeler göstermesini talep etmişlerdir.⁷¹ Peki, bu durum onların bir peygamber tasavvuruna sahip olduklarını ve bir peygamber beklediklerini gösterir mi?

İsrâ sûresi bazı âyetleri bu bakımdan konuya ışık tutmaktadır. Buna göre Kureyş ileri gelenleri Hz. Peygamber'i Ka'be'ye davet ederek, ona birtakım ithamlarda bulunduktan sonra nübüvvet görevini bırakması karşılığında bazı şeyler teklif ettiler. Hz. Peygamber'in verdiği cevap üzerine bu kişiler alaycı bir üslûpla; Mekke'nin darlığından, suyunun azlığından, geçim sıkıntısından bahsederek, ondan etraflarını sıkıştıran dağları açarak şehri genişletmesini, Mekke'de de Şâm'ın nehirleri gibi nehirler akıtmasını, atalarından içlerinde

66 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 428-429; Taberî, *Târîh*, 2: 234; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 298-299; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 433-434; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 156; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 290; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3: 148-149, Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1: 76; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1: 306, Halebî, *es-Sîre*, 2: 159.

67 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 516-517; İbn Sa'd, 1: 235; İbn Hanbel, *Müsned*, 3: 108; Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), 3: 1720; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: 1371/1952), 1: 423; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-şâhîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: 1410/1990), 4: 176; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3: 922; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3: 210; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 531; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3: 265.

68 İbn İshâk, *es-Sîre*, 87-92; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 214-220; İbn Sa'd, 4: 75-79; İbn Hanbel, *Müsned*, 5: 441-443; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 258-262; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 92-97; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 510-513; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 75-80; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 95-101; Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, thk. Hüsâmüddin el-Kudsî (Kahire: 1414/1994), 9: 332-335.

69 İbn İshâk, *es-Sîre*, 214-216; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 335-337; İbn Hanbel, *Müsned*, 1: 202-203; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 247-250; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 301-304, Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 191-192; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3: 72-75, el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 4: 25-27; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1: 290-291.

70 Bu kişi, Seleme'ye yakın zamanda bir peygamber zuhur edeceğini söyleyerek eliyle Mekke ve Yemen taraflarına işaret etmiş kısa süre sonra da bu yönde haberler Medine'ye ulaşmıştı. Seleme, Hz. Peygamber'in hicretinin akabinde müslüman oldu fakat yahudi komşusu iman etmedi. Seleme bunu ona hatırlatınca o "Evet, bunu sana ben dedim. Fakat o, söylediğim kişi değildir." diyebilmiştir. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 212; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 74; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 2: 327; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 71; Zehebî, *Siyer*, 1: 99.

71 el-İsrâ 17/90-93.

doğru bir kimse olduğuna inandıkları Kuşayy b. Kilâb'ın da bulunduğu –ki ona Hz. Peygamber'in getirdiği vahyin hak mı batıl mı olup olmadığını sormak üzere- bazı kimseleri diriltmesini ve bunu Rabbinden istemesini talep ettiler. Bunların lehte şahitlik yapması halinde iman edeceklerini söylediler, ardından da İsrâ 90-93'te geçen isteklerini sıraladılar.⁷²

Rivayette geçen talepler, müşriklerin bir peygamberden neler istenebileceğini önceden bilmelerinden çok yaşadıkları çevre, hayat şartları ve sahip oldukları kültür ile alakalıdır. Dikkat edilirse Hz. Peygamber'den ihtiyaç ve özlem duydukları şeyleri talep etmişlerdir ki⁷³ bu tabii bir durumdur. Kur'ân'da diğer ümmetlerin de peygamberlerinden dönemin şartlarına göre birtakım mucizeler istedikleri ya da Allah'ın o toplumun önem verdiği hususlarda peygamberlerini çeşitli mucizelerle desteklediği geçmektedir. Yine Mekkelilerin ticari münasebetler vesilesiyle uğradıkları Medine, Suriye ve Yemen'de Ehl-i Kitâb ile temasta buldukları bilindiğine göre onların Hz. Mûsâ ve Hz. İsrâ'ya dair çeşitli mucizelerden haberdar olmaları da mümkündür. Kureyşlilerin burada iman etmek için mi yoksa alay etmek için mi böyle bir istekte buldukları da ayrı bir husustur. Büyük olasılıkla onlar, Ehl-i Kitâb peygamberlerine dair işittikleri mucizeleri kendi şartlarına uyarlayarak Hz. Peygamber'den talep etmişler ve bunları gerçekleştiremeyeceğini hesaba katarak onu küçük düşürmek istemişlerdir.

Kureyş müşriklerinin, Hz. Peygamber'den bekledikleri anlamda mucizeler zuhur etmeyeceğini anladıklarında bu kez Ehl-i Kitâb'a müracaat ettikleri görür. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e farklı konularda sorular yönelterek onu zor durumda bırakmak istemişler fakat dinî ve kültürel seviyeleri yeterli olmadığı için bunu Medineli Yahudiler üzerinden yapmaya çalışmışlardır.⁷⁴ Özetle söylemek gerekirse Kureyşlilerin, Hz. Peygamber'den mucize beklemeleri, onların bir peygamberden neler talep edileceğini bildiklerini ve bu bağlamda bir peygamber beklentisi içerisinde olabileceklerini tam olarak göstermemektedir.

72 İbn İshâk, *es-Sîre*, 206-208; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 293, 295; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000), 17: 555-556; Beyhaķî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1: 233; Kurtubî, *el-Câmi'*, 10: 328-331, 13: 5; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 124-125; Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, 1: 159-160; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 155-157; Halebî, *es-Sîre*, 1: 486-487.

73 "Ve dediler ki: 'Sen, bize yerden bir memba (pınar) çıkarmadıkça (fışkırtmadıkça) sana asla inanmayız. Veya senin, hurma ve üzüm bağlarından bir bahçen olsun. Öyle ki onun aralarından, fışkırarak akan nehirler akıt.'" İsrâ 17/90-91.

74 Kureyş liderleri, Hz. Peygamber'in nübüvvet iddiası üzerine Nadr b. Hârîs ve 'Ukbe b. Ebî Muayt'ı Medine'ye gönderip yahudilerden öğrendikleri üç soruyu ona yöneltilmişlerdir. İbn İshâk, *es-Sîre*, 201-203; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 300-301; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17: 592-593; Kurtubî, *el-Câmi'*, 10: 346-347; İbn Seyyidü'n-nâs, *Uyûnu'l-eser*, 1: 127-128; Ebü'l-Fidâ 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: 1419/1998), 5: 71-72; Suyûtî, *el-Haşâişü'l-kübrâ*, 1: 238.

Sonuç

Nübüvvet tarihi açısından bakıldığında; Mekke şehrine MÖ. 1800'lerde yaşadıkları tahmin edilen Hz. İbrâhîm ve oğlu İsmâîl'den, Hz. Peygamber'in görevlendirildiği 7. yüzyılın başlarına kadar herhangi bir peygamber gönderildiğine dair somut bir veri bulunmamaktadır. Son dört yüzyılına paganizmin damgasını vurduğu bu uzun süreçte toplumun tevhid inancı büyük zarar görmüş, melek, kitâb, âhiret ve peygamber tasavvuru da bundan payını almıştır. Mekke'nin stratejik konumunun, coğrafi ve iklimsel özelliklerinin Mısır, Mezopotamya, İran ve Yemen gibi kadim medeniyetlerle dinî, kültürel ve sosyal etkileşimini minimum seviyeye indirmesi ise Cahiliye döneminin kapılarını ardına kadar aralamıştır.

Siyer ve ilk dönem İslâm Tarihi eserleri esas alındığında; bilgi kaynağı Ehl-i Kitâb olan birkaç Hanif dışında Cahiliye dönemi Kureyş toplumunun bir nübüvvet tasavvuruna ve herhangi bir peygamber beklentisine sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu hususta beklenti içerisinde olmak salt bilgi gerektirir. Bilgi ise ancak yazılı olduğunda kaydedilip muhafaza edilebilir ve böylece unutulmaktan ve tahrif olmaktan korunmuş olur. Bu sebeple sözlü kültürün hâkim olduğu, putperestliğin ise uzun yüzyıllar İbrâhîmî dini gölgelediği Mekke şehrinde kavramsal anlamda bir nübüvvet bilgisi ve idrakinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Kureyş'in "âhir zaman peygamberi" hakkındaki duyularının büyük oranda, çeşitli vesilelerle Mekke'ye uğrayan birtakım kâhin, şâir ve 'arrâf ile Yahudi ve Hristiyan din adamlarına matuf olduğu anlaşılmaktadır. Yine uluslararası ticarî faaliyetler de bu noktada ayrı bir önem arz eder. Kureyşli ticaret erbabının bilhassa Suriye ve Yemen topraklarında gerçekleştirdiği faaliyetler esnasında Yahudi ve Hristiyan din adamlarından nübüvvet kavramı ve âhir zaman nebisini de içeren teolojik konularda malumat aldıkları bilinmektedir. Ancak sistematik olmayan bu bilgi akışının Kureyş toplumunda bir peygamber beklentisi oluşturduğunu söylemek imkânsızdır. Zira nübüvvet, Kureyş'e ait Cahiliye dönemi yazılı ve sözlü kültüründe hiçbir zaman müstakil bir konu olarak ele alınmamıştır.

Konuya Hz. Peygamber'in yakın akrabaları ve ashabı açısından bakıldığında da aynı şeyler söylenebilir. Yani onlar da Mekke'ye uğrayan ya da yürütükleri ticari faaliyetler esnasında rastladıkları kitap ehlinde, kâhin, hatîb ve şairlerden bu hususta birtakım bilgiler edinmiş olabilirler. Ancak durum böyle olsa bile bir idrak sorunu yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Nübüvvet, Kureyş toplumunda ancak Hz. Peygamber'in Allah tarafından görevlendirilmesiyle gerçek anlamda gündem oluşturabilmiştir. Öyle ki nübüvvetle mazhar olan Hz. Peygamber bile vahiy sürecinin başında şaşırılmış, endişelenmiş, ne yapacağını bilememiş, eşi Hatîce'nin yönlendirmesi ve Vâraka b. Nevfel'in bilgilendirmesi neticesi yeni konumunu idrak edebilmiştir.

Hülasa, Hz. Peygamber nübüvvetle görevlendirilmeden önce Kureyş toplumunun nübüvvetle dair kendine has bir bilgi, literatür ve yorumu olmadığı gibi konuyla ilgili farklı din ve kültürlerden edindikleri dış kaynaklı ve yazılı olmayan birtakım bilgi ve duyuların da onları bir peygamber beklentisine sevk etmediği anlaşılmaktadır. Aksine Mekkeliler, yüzyıllar içerisinde şekillenen dünya görüşleri, varlık tasavvurları ve kurdukları pagan sistemin devamı için, kendisini yakından tanıdıkları Hz. Peygamber'i ve Allah'tan getirdiklerini inkâr etmeyi ve onunla mücadele etmeyi tercih etmişlerdir.

Kaynakça

- AKYÜREK, Yunus. "Cahiliye Dönemi Mekke Toplumunun Hz. Peygamber'in Nübüvvetine İlişkin İntibaları". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015): 55-72.
- ALICI, Mehmet. "Cahiliye Arabı Bir Peygamber Bekliyor muydu? Âtıl Tanrı/*Deus Oti- osus* Bağlamında Cahiliye Dönemi Peygamber Algısı". *Ankara Üniversitesi İla- hiyat Fakültesi Dergisi* 59:1 (2018): 117-154.
- ALİ, Cevâd. *el-Mufaşşal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. yy.: Dâru's-Sâkî, 1422/2001.
- APAK, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Ha- yat)*. İstanbul: Kuramer, 2017.
- AYDIN, Mehmet. "Beşâirü'n-Nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 549-550. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- AYĞAN, Fadıl. *Son Peygamberi Müjdelemek: Beşâirü'n-Nübüvve*. İstanbul: İSAM Ya- yınları, 2017.
- 'AYNÎ, Ebû Muhammed Bedruddîn Maḥmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *'Umde- tü'l-kârî şerḥu şaḥîḥ-i Buḥârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, ts.
- BELÂZÜRÎ, Ebû'l-Ḥâsen Ahmed b. Yaḥyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşrâf*. Thk. Sü- heyl Zükkâr, Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- BEYHAQÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü aḥvâli şâhibi's-şerî'a*. Thk. Abdülmü'tî Ka'acî. 7 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- CÂḤİZ, Ebû Osmân 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Bey- rut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002.
- ÇELİKKOL, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- ÇETKİN, Muhammed. "Cahiliye Dönemi Şiir ve Nesrinde Nübüvvet". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research* 10/1 (Nisan 2018): 290-306.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. Thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- DEMİR, Halis. "İslâm Tarihindeki Bir Vakanın Yorum Kritiği: Rahip Bahîra Olayı". *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi* 2 (2018): 57-92.
- DEMİRCAN, Adnan. *Cahiliye Arapları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- DIYÂRBEKRÎ, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Ḥâsen. *Târîḥu'l-ḥamîs fî aḥvâli enfe- si'n-nefs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- EZRAQÎ, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. *Aḥbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âşâr*. Thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el- Kâmûsü'l-muḥîṭ*. Thk. Muhammed Nu'aym. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Müsted- rek 'ale's-şahîḥayn*. Thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütü- bi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- HALEBÎ, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîretü'l-Ḥa- lebiyye fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980.
- HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'ce- mü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1416/1995.

- HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. Thk. Hüsâmu'ddîn el-Kudsî 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- İBN 'ABDİLBERR, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İBN 'ABDİRABBİH, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-İkdu'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983.
- İBN 'ASÂKİR, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Târîhu Dımaşk*. Thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-'Asqalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- , *Tehzîbu't-tehzîb*, 12 Cilt. Hind: Matbaatu Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326/1908.
- İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Kitâbü'l-iber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fî târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve men 'aşarahüm min zevî's-şe'ni'l-ekber*. Thk. Halîl Şehhâde. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.
- İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnâvût. 6 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 1375/1955.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ĥimyerî el-Me'âfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Thk. Mustafa es-Sekâ, İbrâhîm el-Ebyarî, Abdulhafız eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İBN İŞHÂK, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muṭṭalibî el-Kureşî el-Medenî. *Kitâbü's-siyer ve'l-meğâzî*. Thk. Süheyl Zükkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İBN KEŞİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Keşîr b. Dav' b. Keşîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.
- , *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. Thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. 9 Cilt. Beyrut: 1419/1998.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn-i Mâce*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyyeti, 1373/1953.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*. Thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- İBN SEYYİDİ'N-NÂS, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnu'l-eşer fî fûnûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. Thk. İbrâhîm Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Kitâbu Târîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*. Thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde: 1399/1979.

- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen 'İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1417/1997.
- *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. Thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed. 8 Cilt. Beyrut: 1415/1994.
- İSFAHÂNÎ, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Delâilü'n-nübüvve*. Thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1406/1986.
- KANAR, Mehmet. "Peygâmbet". *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000.
- KAPAR, Mehmet Ali. "Kus b. Sâide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 460. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- KAŞTALLÂNÎ, Ebû Bekir Kütbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minaḥi'l-Muḥammediyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.
- KELBÎ, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî. *Kitâbü'l-aşnâm*. Thk. Ahmed Zeki. Kahire: Dâru Kütübü'l-Mısriyye, 1421/2000.
- KILAVUZ, Ahmet Saim. " 'Arrâf ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 393-394. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Fehr. *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed el-Berdunî, İbrâhîm Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1384/1964.
- MAKDÎSÎ, Ebû Nasr el-Muṭahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-târîh*. 6 Cilt. Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- MUHİBBUDDÎN ET-ṬABERÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mekkî. *er-Riyâzü'n-naḍire fi menâkıbi'l-aşere*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyyi, 1405/1984.
- MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Thk. Abdullâh Maḥmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.
- MUTTAKÎ, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttaḳî el-Hindî. *Kenzu'l-'ummâl fi süneni'l-aḳvâl ve'l-ef'âl*. Thk. Bekrî Hayyânî, Safve es-Sakâ, 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1989.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Maḥmûd. *Medârikü't-tenzîl ve ḥakâiki't-te'vîl*. Thk. Yûsuf Ali Büdeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- NÜVEYRÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*. Thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyyi, 1420/2000.
- SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. Thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî. 13 Cilt. Beyrut: Meclis-i Dâirati'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962.
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz. "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri". *Milel ve Nihal* 11/1 (Haziran 2014): 9-50.

- SUYÛTÎ, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
----- *el-Hasâişü'l-kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- SÛHEYLÎ, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâlekî. *er-Ravzü'l-ünûf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İh-yâi't-Turâsi'l-'Arabiyyi, 1412/1991.
- ŞÂMÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfiî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütü-bi'l-İlmiyye, 1404/1993.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
----- *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000.
- ÜNALAN, Sıddık. "Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001): 87-102.
- VÂKİDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. *el-Megâzî*. Thk. Marsden Cons, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. "Delâilü'n-Nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 117-118. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 257-262. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahiy ve Peygamberlik". *Câhiliye Döneminde Vahiy ve Peygamberlik*. Ed. Yusuf Şevki Yavuz. 177-195. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- ZEHBEÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. Thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1413/1993.
----- *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnâvût Riyasetinde Komisyon. 25 Cilt. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- ZEMAŞSERÎ, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1407/1986.